

Teresa Dalecka

(Uniwersytet Wileński, Litwa)

Recepcja twórczości Wisławy Szymborskiej na Litwie

Mówiąc o odbiorze twórczości Wisławy Szymborskiej na Litwie, należy między innymi zastanowić się nad ogólnymi zagadnieniami, które wiążą się z obecnością literatury kraju sąsiedniego w świadomości litewskiego czytelnika. W opinii badaczy, określając recepcję literatury polskiej na Litwie, należy uwzględnić przede wszystkim proces historyczno-kulturowy¹. Przez długi czas przeważała tendencja rozszerzania zakresu literatury litewskiej, poprzez włączanie do niej pochodzących z Litwy pisarzy polskojęzycznych. Już na przełomie XIX i XX wieku odbiorcą litewskiego interesowały przede wszystkim zjawiska literatury polskiej, które opiewały przeszłość, przyrodę Litwy, budziły uczucia patriotyczne. Dlatego też „przyswojeni” zostali przede wszystkim Adam Mickiewicz i Czesław Miłosz, którzy są też obiektem badań naukowych litewskich literaturoznawców. Z kolei, np. Juliusz Słowacki nie doczekał się należytego uznania, być może dlatego, że zabrakło w jego utworach tego jakże wymownego powiedzenia „ty jesteś jak zdrowie”. W podobnym kontekście rozważać można brak przekładów takich autorów „litewskich” jak Tadeusz Konwicki (poza *Małą Apokalipsą*), Józef Mackiewicz (poza *Drogą donikąd*), Sergiusz Piasecki czy Zbigniew Żakiewicz.

Wpływ literatury polskiej na kulturę litewską zmieniał się w zależności od koniunktury historycznej, dominujących konwencji estetycznych, jak też idei głoszonych przez poszczególnych intelektualistów i pisarzy². Obecnie literatura polska mieści się na tej samej płaszczyźnie, co inne literatury obce. W dalszym ciągu publikacji przekładów towarzyszy brak poważniejszego zainteresowania ze strony litewskich krytyków literackich i literaturoznawców. Dlatego też główną cechą recepcji literatury polskiej na Litwie jest fragmentaryczność i wybiórczość. Niepoślednią rolę w „narzucaniu” odbioru odegrała też Polska. Tłumaczeni na język litewski bardzo często są przede wszystkim polscy pisarze, którzy przy różnych okazjach, takich jak np. Międzynarodowe Targi Książki, spotkania Pen Clu-

¹ Por. A. Kalėda, *Recepcja literatury polskiej na Litwie. Aspekty teoretyczne*, [w:] *Europejskość ojczyzn. Litewsko-polskie związki literackie, kulturowe i językowe: materiały międzynarodowej konferencji naukowej*: Wilno, 23-24 października 2008 r., red. M. Dawlewicz, Wilno 2009, s. 187.

² Tamże.

bu, odwiedzają Litwę. Często decyzja przekładu wiąże się z inicjatywą tłumacza lub kontaktami prywatnymi między pisarzami litewskimi i polskimi.

W okresie 1945–1989 typowym zjawiskiem upowszechniania na Litwie literatury polskiej były rozproszone w pismach literackich przekłady polskiej poezji i prozy. Przed 1991 rokiem obecność literatury polskiej na Litwie była znacznie intensywniejsza ze względu na powszechną znajomość przez litewską inteligencję języka polskiego, stanowiącego ważne narzędzie kontaktu z Europą i światem. Warta odnotowania jest jeszcze jedna ciekawa tendencja: uzupełnianie przekładami pewnych zjawisk kultury rodzimej. Jako przykład można przytoczyć tłumaczenie z języka polskiego tekstów powiązanych z nurtem wiejskim, niezwykle istotnym dla kultury litewskiej, np. *Chłopów* Władysława Reymonta, *Kamienia na kamieniu* Wiesława Myślińskiego.

Obecnie w przeważającej części przekładane są książki odnoszące w Polsce sukcesy wydawnicze. Jako przykład niech posłużą nazwiska autorów, których utwory zostały wydane w ciągu ostatniego dziesięciolecia: Witold Gombrowicz, Wojciech Kuczok, Antoni Libera, Paweł Huelle, Wiesław Myśliński, Olga Tokarczuk, Dorota Masłowska. Z okazji 100. rocznicy urodzin wznowiono także litewskie wydania tekstów Czesława Miłosza.

O ile w Polsce pojawiły się w ostatniej dekadzie specjalne numery czasopism poświęcone literaturze litewskiej („Literatura na świecie”³, „Dekada literacka”⁴, „Kartki”⁵) oraz antologia *Sen Mendoga*⁶, na Litwie brakuje podobnych inicjatyw. Być może wynika to z przeświadczenia, że literatura polska może być dostępna dla litewskiego odbiorcy w języku oryginału. Dotyczy to jednak wyłącznie niewielkiej liczby czytelników „dojrzałych”.

W litewskich pismach kulturalno-literackich prezentowane są zazwyczaj oderwane zjawiska, dotyczące literatury polskiej. Są zorientowane na czytelnika, którego celem jest zapoznanie się ze współczesnymi europejskimi dyskursami intelektualnymi. Dla osób zainteresowanych twórczością polskich autorów została też przełożona *Historia literatury polskiej*⁷ autorstwa Czesława Miłosza. Brakuje z kolei syntetycznego opracowania ukazującego najnowsze tendencje w literaturze polskiej. Odbiorcą podobnej publikacji mogliby być uczniowie litewskich szkół średnich, w których język polski zaczyna się pojawiać jako język obcy do wyboru, oraz studenci kierunków humanistycznych uczelni wyższych oraz wszyscy zainteresowani.

Dlaczego literatura polska znajduje się praktycznie poza zainteresowaniem literaturoznawców na Litwie? Odpowiedzi należy poszukiwać w specyfice po-

³ „Literatura na świecie” 2005, nr 1/2

⁴ „Dekada Literacka” 2005, nr 2 (210).

⁵ „Kartki” 2001, nr 24.

⁶ *Sen Mendoga. Antologia literatury litewskiej lat dziewięćdziesiątych*, pod red. A. Rybalko, Warszawa 2001.

⁷ Cz. Miłosz, *Lenkų literatūros istorija*, Vilnius 1996.

dejsia do literatury kraju sąsiedniego. Badanie literatury polskiej pozostawiono badaczom w Polsce. Na Litwie można co najwyżej czytać literaturę polską.

Tradycyjnie na odbiór dzieła danego autora składa się tłumaczenie jego utworów, poglądy krytyków, opinia literacka funkcjonująca w przestrzeni publicznej, artykuły i recenzje, wpływ pisarza na literaturę i kulturę kraju odbiorcy (jeśli taki jest widoczny) oraz żywiołowy odbiór kształtowany przez kulturę masową. Najlepszym terenem wiedzy o literaturze pozostaje też edukacja szkolna. Dopiero przed kilkoma laty nazwisko Szymborskiej pojawiło się w podręczniku literatury dla klasy maturalnej szkoły średniej⁸. Poetka dołączyła w taki sposób do nielicznego grona polskich twórców (Adam Mickiewicz, Czesław Miłosz), z którymi można zapoznać się w litewskiej szkole.

Recepcję twórczości Wisławy Szymborskiej na Litwie należy potraktować zatem jako zjawisko osobne. Bliskość geograficzna i, co za tym idzie, bliskość kulturowa związana ze wspólną przeszłością historyczną Litwy i Polski, teoretycznie predestynują do stwierdzenia, że Szymborska, jeśli była na Litwie czytana przed 1996 rokiem, to po polsku. Z drugiej jednak strony, równie dobrze mogła pozostawać poza zasięgiem czytelnictwa.

Reakcja na Literacką Nagrodę Nobla dla Szymborskiej wydaje się na Litwie bardzo powolna. Dopiero w 1998 r., czyli dwa lata po wyróżnieniu, pojawił się dwujęzyczny tom poezji. Wiersze przetłumaczyli litewscy poeci oraz naukowcy, którzy z dbałością przekazali sztuk utworów poetyckich Szymborskiej. Posłowie do dwujęzycznego wyboru poezji, stanowiące też wprowadzenie w arkan twórczości Noblistki, napisał jedyny na Litwie profesor polonista Algis Kalėda, którego celem było zapoznanie z podstawowymi wyznacznikami poetyki utworów Szymborskiej. Czy dwujęzyczne wydanie zakładało umożliwienie porównywania tekstu oryginału z przekładem, a więc też czytelnika dwujęzycznego? Być może.

Tłumacze wierszy Noblistki w większości są nie tylko autorami przekładów, ale też poetami, twórcami oryginalnej poezji w języku ojczystym. Poszukiwanie podobieństw między twórczością polskiej poetki a poezją oryginalną autorów przekładów wykracza jednak poza ramy niniejszego tekstu. Jednak już samo przyjrzenie się liście tłumaczy Szymborskiej pozwala stwierdzić, że „znawcami” jej twórczości są najwięksi litewscy poeci. W „swoim” środowisku na Litwie jest więc znana. Warto też wspomnieć, że przez lituanistkę Audingę Peluritytė-Tikuišienė została podjęta próba porównania poetyki Szymborskiej z poetyką litewskiej autorki Nijolė Miliauskaitė⁹. Za wspólną cechę obu autorek można uznać swoisty minimalizm, charakterystyczną fragmentaryczność, antysentymentalizm, zadumę nad tajemnicą bytu. Poza tym nie wytworzył się poważniejszy dyskurs naukowo-publicystyczny. O twórczości Szymborskiej czytelnik na Litwie może

⁸ *Literatūra 12 klasei. Modernioji XX a. antropijos pusės literatūra. Nepriklausomybės laikų literatūra. Chrestomatija II dalis*, Vilnius 2008.

⁹ A. Peluritytė-Tikuišienė, *On Objects in the poetry of Wisława Szymborska and Nijolė Miliauskaitė*, Dipartimento di linguistica universita di Pisa: Res Balticae, Nr. 10, 2004 [2005].

zaczernąć wiadomości co najwyżej z przełożonej na język litewski książki Jerzego Illga *Piękne czasy. Czesław Miłosz i Wisława Szymborska*¹⁰.

Szymborska nie ma też na Litwie swojego poważniejszego „popularyzatora”. Jednak pytanie, czym obowiązkiem jest popularyzacja twórczości Noblistki, pozostawić należy raczej bez odpowiedzi. Można jedynie zaznaczyć, że kilka znanych osobistości ze świata nauki i sztuki dało wyraz swoim sympatiom wobec polskiej autorki, przede wszystkim na łamach pism literackich. Krótką, ale bardzo swoistą charakterystykę twórczości Szymborskiej zaprezentował litewski literaturoznawca Vytautas Kubilius, stwierdzając, że zachowała ona poczucie tajemnicy poezji. Jej wiersz jest jakby obrazem, swoistą rozmową, nie zaś opisem. Litewska poezja, jak zaznacza badacz, jest erudycyjna lub rzeczowo opisowa, podniosła. U Szymborskiej z kolei wyraźna jest postawa moralna, przeżycie wiąże się z ironią, obrazowa objętość i przenikliwość obejmuje całą epokę. Ta odmienność od litewskiej poetyki każe literaturoznawcy powiedzieć o wierszach Szymborskiej „wybieram”¹¹.

Swego rodzaju ambasadorem literatury polskiej na Litwie jest pochodząca z Polski, z Puńska, litewska pisarka, wiceprezes Związku Pisarzy Litwy Birutė Jonuškaitė. Ze względu na znajomość języka polskiego niejako za swój obowiązek uznaje popularyzację polskiej literatury. Najczęściej obieraną przez nią drogą są jednak przedruki tekstów polskich literaturoznawców¹².

Jonuškaitė na łamach opiniotwórczego pisma literackiego „Metai”¹³ opublikowała, w oparciu o polską prasę, popularną prezentację życia i twórczości Wisławy Szymborskiej. Czego dowiedział się o Noblistce litewski czytelnik? Autorka artykułu skupiła się na sympatiach literackich polskiej poetki w dzieciństwie, wspomnieniach z młodości, przyczynach zajęcia się działalnością pisarką. Nakreśliła bogaty obraz twórczyni, wyróżniającej się niepospolitymi zainteresowaniami, związanymi z malarstwem, archeologią, filmem, muzyką, naukami przyrodniczymi. Jonuškaitė określiła też Szymborską jako jedną z pierwszych pionerek feminizmu w Polsce. Przedstawiła Noblistkę jako autorkę, która staje w obronie kobiet. Pewne uzupełnienie wiadomości o polskiej Noblistce można znaleźć w opublikowanym w 2009 r. przez Ritę Ivinskytė¹⁴ artykule poświęconym Szymborskiej. Nie ma w nim porównań do poezji litewskiej, jest z kolei tradycyjne odwoływanie się do osiągnięć naukowych polskich badaczy¹⁵. Jak podkreśla

¹⁰ J. Illg, *Gražūs laikai: Czesławas Miłoszas ir Wisława Szymborska*, Vilnius 2011.

¹¹ V. Kubilius, *Dienoraštis*, <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:PiNuqWiUDvMJ:www.tekstai.lt/buvo/metai/200611/kubilius.htm+%C5%A0imborska.+Ji+i%C5%A1laik%C4%97+poetin%C4%97s+paslapties+jutim%C4%85.+Joki%C5%B3+poz%C5%B3,+jokios+erudicijos.&cd=1&hl=pl&ct=clnk&gl=lt> [dostęp: 30.07.2012].

¹² Jak np. L. Żuliński, *Lenkų poezija. Idėjinė pastarųjų dešimtmečių sintezė*, „Literatūra ir menas“ 01-04-2005, nr 3042.

¹³ B. Jonuškaitė, *Wisława Szymborska – būtis poezija*, „Metai“ 2006, nr 12.

¹⁴ R. Ivinskytė, *Apmąstau pasaulį. Szymborskos*, „Literatūra ir menas“ 10-07-2009, nr 3245.

¹⁵ Autorka odwołuje się do osiągnięć naukowych Edyty M. Bojanowskiej oraz Małgorzaty Packalen.

autorka publikacji, niegdyś poezja Szymborskiej zadziwiała aktualnością i rozpoznawalnością, wzbudzała zachwyt i szacunek, później zaczęła też wzbudzać uczucie zazdrości. Ivinskytė skupiła się na kilku elementach składowych twórczości polskiej poetki: pojęciu ewolucji, czasu i tymczasowości, śmierci. Podstawę interpretacji stanowił utwór *Obmyślam świat*.

Szymborska została zaprezentowana litewskiemu odbiorcy również jako czytelniczka. W 2006 r. ukazały się w przekładzie na język litewski *Lektury nadobowiazkowe*¹⁶. Książkę uznano za doskonałą okazję do zastanowienia się nad niewiedzą litewskich krytyków literackich na temat dzieł, które w świecie zyskały dużą popularność¹⁷. Autorka recenzji stwierdziła brak na Litwie felietonistów i w celu obiektywnej oceny procesu literackiego zaproponowała sięgnięcie po książkę polskiej pisarki. Felietony traktujące o książkach, które ukazały się kilkadziesiąt lat temu, wydały się autorce recenzji bardzo aktualne. Ponadto dały możliwość porównania ówczesnej rzeczywistości z teraźniejszością i stwierdzenia, że Szymborska w swoich obserwacjach jest bardzo celna¹⁸. Przywołanie tematów niektórych felietonów polskiej pisarki, jak np. UFO, kuchnia Dalekiego Wschodu, rola narodów w dziejach ludzkości, wizyta w muzeum figur woskowych, posłużyło do stwierdzenia, że w litewskiej rzeczywistości obecny jest smutek egzystencjalny. Według litewskiej autorki Szymborska proponuje inną kulturę czytania i rozumienia książki – kulturę, w której ważną rolę odgrywa subtelny humor, będący szczególną właściwością umysłu, przekształcającą jego zimną i racjonalną naturę w namiętność¹⁹.

Obecność tekstów Szymborskiej na łamach prasy litewskiej prześledzić jest dość łatwo. W zamieszczaniu jej wierszy przodują dwa pisma, „Literatūra ir menas” oraz „Šiaurės Atėnai”. Rzeczą dość rzadką, ale znamionną jest zamieszczanie utworów polskiej autorki niekiedy w wersji oryginalnej i tłumaczeniu. Komentarze internautów, skupione na właściwościach przekładów, dowodzą, że poezja polska może być czytana w oryginale. Czytelnicy skupiają się w swoich wypowiedziach na właściwościach przekładu, nie wybaczą tłumaczom zmian znaczenia wyrazów, oskarżając najzwyczajniej o nieznamość języka polskiego. W przestrzeni wirtualnej odbywają się namiętne dyskusje lingwistyczne, związane z przekładami wierszy Szymborskiej. W przypadku skrytykowanych przez internautów wierszy *Identyfikacja* i *Kilkunastoletnia* opublikowanych na łamach pisma „Šiaurės Atėnai” w 2010 r.²⁰ do odpowiedzi został wywołany tłumacz Tomas Venclova. Czytelnicy zauważają też powtarzalność tłumaczonych tekstów. Z jednej strony może to być dowód na obecność na Litwie miłośników poezji Szymborskiej, z drugiej jednak może świadczyć też o chęci autorów komentarzy „zabłyśnięcia” na forach internetowych.

¹⁶ W. Szymborska, *Neprivalomi skaitiniai*, Vilnius 2006.

¹⁷ R. Šerelytė, *Ar nuostabiame pasaulyje bereikia mąstyti*, „Šiaurės Atėnai” 17-04-2007, nr 839.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Tamże.

²⁰ „Šiaurės Atėnai” 15-01-2010, nr 972.

Podkreślić należy też sposób zamieszczania tekstów Noblistki. Nie towarzyszy im zazwyczaj żaden komentarz, posłowie, wyjaśnienie. Utwory te są traktowane zatem jako przyjemna lektura dla czytelnika, który może być pozbawiony wszelkiej wiedzy na temat autora. Należy przypuszczać, że w wielu przypadkach pojawienie się tekstów polskiej poetki może być inicjatywą tłumacza.

W 2003 r. na łamach pisma „Šiaurės Atenai”²¹ zostało opublikowanych 6 wierszy Szyborskiej nieopatrzonych żadnym komentarzem. W tym samym roku pismo „Literatūra ir menas” zamieszcza *Nuogirdos*, krótkie utwory Szyborskiej z *Rymowanek dla dużych dzieci*²². W czerwcu 2005 r. to samo pismo drukuje 4 wiersze w tłumaczeniu Birutė Jonuškaitė²³. Internauci włączyli się wówczas w dyskusję, porównując tłumaczenie Jonuškaitė z wcześniejszym tłumaczeniem Sigitasa Gedy, palmę pierwszeństwa oddając Gedzie. W styczniu 2006 r. pismo „Šiaurės Atenai” publikuje urywki z *Lektur nadobowiązkowych*²⁴, również nie dodając żadnych komentarzy. W styczniu 2012 r. „Literatūra ir menas”²⁵ drukuje wiersz *Na wieży Babel* w tłumaczeniu Venclovy. W lutym 2012 r. kolejnych 7 wierszy (z *Dwukropka*)²⁶, w tłumaczeniu Rimvydasa Strielkūnasa.

Poza publikacjami należy też wymienić inne formy obecności Szyborskiej na Litwie. W 2000 r. litewscy czytelnicy mieli możliwość spotkania w Wilnie z Wisławą Szyborską. Wraz z Czesławem Miłoszem i Günterem Grassem była gościem zorganizowanej przez Instytut Polski w Wilnie i Instytut Goethego w Wilnie dyskusji poświęconej niemiecko-litewsko-polskim rozmowom o przyszłości pamięci. Głównym jej tematem były kwestie historyczne, związane z przeszłością i wielokulturowością Polski, Litwy i Niemiec. Szyborska wystąpiła jednak wtedy w nietypowej dla siebie roli, nie jako poetka, ale jako osoba wypowiadająca się na temat skomplikowanych stosunków historycznych.

W 2008 roku na Litwie realizowano projekt „Z książką przez kulturalną Europę”, którego celem było pobudzanie czytelnictwa. Jedno ze spotkań poświęcono literaturze polskiej. Objęło ono czytanie utworów Juliusza Słowackiego (związany z Wilnem), Władysława Reymonta (jako Noblisty, czytano fragmenty *Chłopów*), Wisławy Szyborskiej (jako Noblistki), Witolda Gombrowicza (jako pisarza znanego w świecie, czytano fragmenty *Pornografii* i *Dzienników*), Zbigniewa Herberta (jako znanego poety). Odbyła się też prezentacja przekładu na język litewski *Warunku* Eustachego Rylskiego.

Po śmierci Wisławy Szyborskiej, w piśmie „Literatūra ir menas” zamieszczono wzruszający tekst²⁷ poświęcony Noblistce, autorstwa litewskiej pisarki Re-

²¹ „Šiaurės Atenai“ 22-03-2003, nr 645.

²² „Literatūra ir menas“ 28-11-2003, nr 2978.

²³ „Literatūra ir menas“ 17-06-2005, nr 3053.

²⁴ „Šiaurės Atenai“ 21-01-2006, nr 781.

²⁵ „Literatūra ir menas“ 13-01-2012, nr 3362.

²⁶ „Literatūra ir menas“ 10-02-2012, nr 3366.

²⁷ R. Šerelytė, *Poezijos Mocartas, eilėraščių Sokratas. Poetėi Wisławai Szyborskai atminti*, „Literatūra ir menas“ 10-02-2012, nr 3366.

naty Šerelytė. Do znanego określenia „Mozart poezji” autorka artykułu dodała w tytule Sokratesa. Skupiła się na humorze i mądrości polskiej poetki, cechach ujawniających niekończącą się radość bytu. Jak wynika z komentarzy, dla wielu czytelników był to artykuł zapoznawczy z dopiero co zmarłą poetką. Potwierdza to konieczność nieco innego traktowania utworów pojawiających się na łamach prasy. Nie każdy czytelnik zechce sięgać po wcześniejsze wydania książkowe bądź teksty zamieszczone w pismach. Rola krytyki w zwracaniu uwagi czytelnika na literaturę przekładową jest na Litwie nieznaczna. Tłumacz zaś nie zawsze chce pełnić rolę literaturoznawcy. Obecność komentarza czy posłowia dałaby możliwość rozumienia literatury jako procesu, przyzwyczaiłaby do świadomego czytania w kontekście historycznym. Na razie zaś Szymborska pozostaje na Litwie najczęściej jedynie autorką pięknych wierszy. Czeka więc niejako na poważniejszą recepcję i szersze grono oddanych czytelników.

Teresa Dalecka

Reception of Wisława Szymborska literary production in Lithuania

(Summary)

Reception of works of Wisława Szymborska in Lithuania should be treated as a separate phenomenon. The translators of the poems of the Nobel Prize-winning Polish poetess are mainly Lithuania's most prominent poets and translators. In addition to poems, there also appeared translation of the book review column entitled *Lektury nadobowiązkowe* (“*Non-compulsory reading*”).

Nobelista's poems are published in the literary and cultural magazines “Literatūra ir menas” (“Literature and Art”) and “Šiaurės Atenai” (“Northern Athens”). Her poems are often published in the original language as well as translation. However, there is no serious academic discourse on translated Szymborska's literary works in Lithuania.